

Василь Богданович Дунець,
молодший науковий співробітник
відділу підтримки обдарованості
та міжнародного співробітництва
Інститут обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК -056.45:37.014.3

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ В ПОЛЬЩІ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Стаття посвячена дослідженню нормативно-правової бази, яка визначає основопологаючі принципи підтримки та розвитку обдарованих дітей в Польщі. Виявлено можливі форми та способи державної підтримки обдарованих дітей, передбачені польським законодавством. Приведено неопосередковані приклади реалізації законодавчих положень на практиці.

Ключевые слова: законодавство, обдаровані діти, підтримка, Польща, розвиток.

This article deals with researches of the legal framework that defines the basic principles of support and development for gifted children in Poland. It has also shown up the possible forms and methods of state support for gifted children under Polish law. There were given the direct examples of legislative provisions in practice.

Key words: development, gifted children, legislation, Poland, support.

В Україні протягом останніх років активно розвивається напрямок наукового дослідження та практичної реалізації підтримки розвитку обдарованих дітей, як потенційних представників майбутньої еліти, проте, на загальнодержавному рівні у цій сфері існують певні правові прогалини, що потребують належного врегулювання.

Формування державної політики у сфері підтримки та розвитку обдарованих дітей є комплексним заходом, що вимагає детального вивчення цієї проблеми в педагогічному, психологічному, правовому і, навіть, політологічному аспектах. Крім того, створення національної програми підтримки обдарованості не може обійтися без вивчення іноземного досвіду, порівняння вже існуючого доробку, в тому числі дослідження нормативно-правової бази, що є юридичною основою будь-якої діяльності на державному рівні.

Таким чином, для дослідження правового аспекту питання підтримки розвитку обдарованих дітей за кордоном було обрано Польщу, як найближчу сусідню країну, яка має чимало спільного з Україною (історію, культуру, традиції) та є членом багатьох міжнародних організацій, в тому числі, Європейського союзу (з 2004 року).

Метою статті є представлення основних форм підтримки розвитку обдарованих дітей, передбачених польським законодавством.

Дослідження підтримки обдарованих дітей, як правило, здійснюється в психологічному та педагогічному контексті, розглядаючи при цьому форми та методи виявлення, діагностики здібностей та розвитку талантів. Однак, коли мова йде про вивчення підтримки обдарованих дітей у Польщі, то з небагатьох

дослідників цього питання можна назвати О. А. Бочарову, яка проаналізувала соціально-педагогічну підтримку обдарованих дітей у Польщі та представила опрацьований матеріал в українському науковому середовищі.

Постійні дослідження цього питання проводяться і польськими науковцями, результатом яких є численні публікації, серед відомих, необхідно зазначити дослідження: В. Лімонт, Б. Дирди, Т. Гізи та інших. Однак, незважаючи на це, правовий аспект потребує подальшого дослідження.

Суспільство, яке розвивається, завжди відчуває потребу в інтелектуальних, високо кваліфікованих працівниках, науковцях, інженерах, літераторах, спортсменах, музикантах тощо. Однак, часто ставимо питання, а де їх шукати? Одним і більш вірогідним шляхом є навчання, виховання та професійне формування таких особистостей, починаючи з раннього періоду їх розвитку. Спостерігається тенденція, коли частіше в об'єктив суспільного зацікавлення потрапляють обдаровані діти. Цей підхід є елітарним, оскільки ми вибираємо кращих та намагаємося створити їм сприятливі умови для розвитку здібностей. Однак, необхідно усвідомити, що ці потенційні майбутні генії, відкривачі нових знань, будуть форсувати розвиток своєї країни, а також світ в цілому.

Очевидним є факт, що перші ґрунтовні спроби дослідити проблеми розвитку обдарованості були здійснені після Першої світової війни в Англії та Сполучених Штатах Америки, оскільки в період відбудови європейських та американських економічних систем в світі зростала потреба в талановитих людях для того, щоб швидко відновити людський потенціал воєнних

втрат [9]. Припущення з повоєнних років не втратили своєї актуальності і у XXI столітті. Однак, сьогодні маємо справу вже не з відновленням воєнних втрат, а з безпосереднім та, стрімко зростаючим цивілізаційним прогресом, в якому інтелектуальний та креативний ресурс суспільства займає вирішальне місце.

Механізм діяльності кожної незалежної та суверенної держави базується на правових основах, тобто має законодавство, що становить ієрархічну систему та містить різного рівня правові акти. Не виняток і Польща, де Конституція має найвищу юридичну силу, норми якої є нормами прямої дії [2].

Польське законодавство у напрямку підтримки обдарованих дітей є несистематизованим, оскільки відсутній єдиний, чіткий правовий акт, а, натомість, є велика кількість підзаконних актів, джерелом походження яких є органи виконавчої влади та місцевого самоврядування різних рівнів. Як зазначає О. А. Бочарова, у 2002 році було проведено дослідження серед європейських країн щодо оцінки системи навчання та підтримки обдарованих учнів. В результаті, вищі оцінки отримали Німеччина, Великобританія та Іспанія, однак, що стосується Польщі, то деякі аспекти роботи були високо оцінені комісією, а саме, законодавство, розпорядження, точніше правова база підтримки обдарованих учнів [1].

Таким чином, можна підсумувати, що польське законодавство містить правові норми, спрямовані на підтримку обдарованих дітей, що визнаються європейськими країнами, як належні, натомість зовсім іншим питанням є наявність ефективного механізму реалізації цих положень. Беручи до уваги досвід внутрішнього українського законодавства, коли відповідні правовідносини юридично регулюються нормами права, проте, іноді фактично відсутній належний механізм їх реалізації, то, як наслідок – виконання положень права здійснюється не в повній мірі, а отже, постає питання про єдність теорії та практики.

Одну з таких невідповідностей між закріпленими нормами в законодавстві та фактичним станом справ в галузі підтримки обдарованих дітей було виявлено і в Польщі, що стало рушійною силою для перегляду політики у цьому напрямку. В 2007 році вищою контрольною палатою Польщі була опублікована доповідь «Про результати контролю опіки над обдарованими учнями» [8]. На підставі проведеного контрольного заходу, в основі якого була перевірка виконання законодавчих положень в сфері підтримки обдарованих учнів, зазначалося, що стан справ у цій сфері оцінюється негативно, а отже, потребує негайних змін та вдосконалень. Підставою для оприлюднення такого негативного висновку послугували статистичні дані, згідно з якими в Польщі щорічно зменшується кількість учнів, які мають визначні інтелектуальні здібності, а також існує ціла низка порушень в цій галузі. Зважаючи на ці та інші негативні тенденції, вищою контрольною палатою Польщі було рекомендовано Міністерству народної освіти опрацювати загальну систему опіки над обдаровани-

ми учнями, а директорам шкіл – реалізувати комплекс дидактично-виховних заходів, спрямованих на ідентифікацію здібностей учнів та забезпечити їм належні умови для індивідуалізованого навчання. Після оприлюднення даної доповіді в Польщі, розпочалася клопітка робота над опрацюванням нових підходів у сфері підтримки розвитку обдарованих дітей, що пізніше трансформувалося в проект: «Опрацювання та запровадження комплексної роботи з обдарованим учнем» [11], реалізацією якого займається Центр розвитку освіти, що знаходиться у Варшаві та підпорядковується Міністерству народної освіти, під керівництвом Терези Кошярик. Цей приклад є одним з наочних, коли негативна оцінка певного стану речей внесла корективи у покращення діяльності цього ж механізму, в нашому випадку – це вдосконалення підтримки розвитку обдарованих дітей. Таким чином, своєчасно був проведений контрольний захід, який стимулював подальшу роботу, а не став, натомість, деструкційним, як часто відбувається після такого роду втручання.

Стан виконання та дотримання законодавства представляє ситуацію, однак, необхідно більш детально проаналізувати форми підтримки розвитку обдарованих дітей, які передбачаються на офіційному рівні. Необхідно зазначити, що Конституція Польщі гарантує особам з різними освітніми потребами рівний доступ до навчання [2], таким чином, в основу даного положення закладено принцип рівних освітніх можливостей, що відповідають розвитку кожної особистості.

Основоположним законодавчим актом, який визначає правові гарантії підтримки розвитку та навчання обдарованих дітей у Польщі є Закон «Про систему освіти» від 7 вересня 1991 року [3]. Відповідно до його положень, польська система освіти забезпечує опіку над обдарованими учнями, надаючи їм можливість навчатися за індивідуальними програмами, а також закінчити школу будь-якого типу в скороченому часі (п. 6 ст.1). В свою чергу, забезпечуються умови необхідні для розвитку інтересів та здібностей учнів, які реалізуються шляхом організації післялекційних та позашкільних занять (п. 15 ст.1).

Отже, можна констатувати, що основними формами підтримки розвитку обдарованих учнів, затвердженими на законодавчому рівні є навчання за індивідуальною програмою та закінчення школи в скороченому часі. Детальний порядок надання дозволів на навчання за цими формами визначений Розпорядженням Міністра народної освіти та спорту «Про умови і процедуру надання дозволів на індивідуальну програму навчання або індивідуальний план» від 19 грудня 2001 року [4].

Згідно з вище названим документом, обдарований учень може навчатися відповідно до індивідуальної програми чи індивідуального плану. Ці дві форми, в деякій мірі, відрізняються одна від одної, але в сукупності покликані сприяти розвитку інтересів та здібностей обдарованих учнів. Індивідуальна програма

передбачає реалізацію шкільної програми за спеціальною програмою, з урахуванням специфічних інтересів учня, а індивідуальний план передбачає модифікацію класно-урочної системи, для задоволення потреб обдарованих учнів, дозволяє їм закінчити навчання в більш короткий термін, ніж їхні однолітки [1]. Звертаючись до статистичних даних, наприклад, в 2009/2010 шкільному році в польських школах за індивідуальним планом навчалися 1628 учнів (у 2008/2009 – 1995 учнів), а за індивідуальною програмою – 3394 учні (в 2008/2009 – 6237 учнів) [13]. З поданої інформації можна побачити, що кількість обдарованих учнів, з передбачених державою форм підтримки зменшується, а свідчить це про необхідність безперервної роботи над вдосконаленням цих форм, методів, а також зміни ставлення суспільства до цієї категорії дітей.

Перш, ніж обдарований учень розпочне навчання за індивідуальною програмою, або індивідуальним планом, він повинен отримати спеціальний дозвіл, що надається директором навчального закладу за наступною процедурою. Подати прохання про надання такого дозволу можуть: сам учень, батьки, вчителі. Такий дозвіл надається після одного року навчання, оскільки цей час є необхідним для виявлення, ідентифікації здібностей учня, аби розвивати його у правильному напрямку відповідно до сфери інтересів.

Класний керівник, отримавши прохання про надання дозволу, долучає до нього висновок про нахили, очікування та можливості учня, а також інформацію про попередні досягнення. На основі цього вчитель, який викладає навчальний предмет, щодо якого учневі буде надана індивідуальна програма навчання або індивідуальний план, розробляє програму такого навчання, яка не може зменшувати навчальні вимоги, передбачені загальношкільною програмою для цього класу. В розробці програми можуть брати участь методисти, психологи, педагоги, а також зацікавлений учень.

Директор школи, отримавши вище подані матеріали, передає їх на розгляд педагогічної ради та психологічно-педагогічних комісій. Отримавши від них рішення, які повинні бути позитивними, директор надає учневі дозвіл на навчання за індивідуальною програмою чи індивідуальним планом на термін – не менше, ніж один рік та призначає вчителя-опікуна.

Таким чином, в Польщі на офіційному рівні визначені дві форми роботи з обдарованими дітьми, однак, незважаючи на детальний порядок їх застосування, ми не знаходимо чітко визначеного поняття обдарованого учня, як і процесу навчання за вищезгаданими формами. Відсутність офіційної дефініції можна розглядати з різних точок зору, з однієї сторони, це в певному сенсі перевага, ніж недолік, оскільки відкриває можливості для постійного наукового дослідження та вдосконалення, а з другої – не гарантує ефективної державної підтримки обдарованим дітям. Звичайно, важливою стороною в цьому процесі є психологічно-педагогічні комісії, діяльність яких полягає у розпіз-

наванні та діагностиці нахилів, здібностей учня, однак, вони також застосовують власні, не уніфіковані, а в чомусь особливі та відмінні від інших, напрацьовані методики, які вважають за найбільш оптимальні.

Як наслідок, широка наукова та професійна полеміка відносно міркування над поняттям обдарованого учня, формами і методами його ідентифікації та розвитку. Більш очевидним є факт, що саме батьки, вчителі повинні одні з перших розпізнати у дитини обдарованість, талановитість, тому, їх підготовка є також важливим компонентом державної політики в цьому напрямку, що стосується вчителів, а для батьків – необхідна широка роз'яснювальна робота. Наприклад, 26 жовтня 2012 року в одній з більш популярних щоденних газет Польщі «Газета Виборча» був надрукований на чотирьох сторінках інформаційний додаток «Освітні АВС. Дитячі здібності» [12], який розробили працівники Центру розвитку освіти для батьків, вчителів за фінансової підтримки Європейського союзу, в рамках Європейського соціального фонду. У цьому інформаційному додатку можна знайти відповіді на запитання, які стосуються ідентифікації, розвитку обдарованих дітей з посиланням на життєві приклади, а саме: які діти є обдарованими; як виховати обдаровану дитину; де шукати місце підтримки для обдарованих дітей; що може зробити школа для розвитку обдарованості учнів та багато інших.

У дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах та установах надається психолого-педагогічна допомога учням, передбачена на загальнодержавному рівні. Говорячи про надання такої допомоги, необхідно зазначити, що 17 листопада 2010 року Міністром народної освіти було прийнято шість розпоряджень у цьому напрямку, що стосуються індивідуалізації процесу навчання, документування прийнятих рішень, а також моніторингу ефективності розпочатої діяльності. Одним з основних актів в цій групі є розпорядження «Про принципи надання і організації психолого-педагогічної допомоги в державних дошкільних закладах, школах та установах» [6], положення якого розпочали діяти у школах з початком 2012/2013 навчального року. Вищевказане розпорядження розглянемо виключно в контексті положень, які стосуються обдарованих дітей.

Отже, психолого-педагогічна допомога, що надається учневі, полягає у виявленні та задоволенні індивідуальних освітніх потреб та потреб в розвитку, а також у виявленні індивідуальних психофізичних можливостей, зумовлених, здебільшого, здібностями учня. Допомога є добровільною та безкоштовною. Також вона може надаватися вчителям, батькам з метою їх підтримки в питаннях виховної та дидактичної діяльності щодо своїх підопічних. Психолого-педагогічну допомогу учням надають вчителі, класні керівники, а також спеціалісти в цій галузі. Обдарованим учням надається допомога у формі занять, що розвивають здібності. Такі заняття проводяться вчителями та спеціалістами, що мають відповідну кваліфікацію, з використанням активних методів роботи, а кількість

учасників однієї групи не може перевищувати 8 осіб. Ще одним, досить важливим моментом, є діяльність вчителів, класних керівників, адже на них покладатися завдання виявляти інтереси та здібності учнів, а також планування підтримки розвитку цих інтересів та здібностей.

Одним з компонентів роботи з обдарованими дітьми є ідентифікація характеру обдарованості, тому, як зауважує В. Лімонт, в польському законодавстві існують два критерії ідентифікації здібностей учнів, психологічні та психолого-педагогічні. До психологічних критеріїв відноситься дослідження рівня інтелекту та спеціальних здібностей учня, а також ознак характеру та особистості. Натомість психолого-педагогічні критерії відносяться до досягнень учня [10].

Черговим видом підтримки обдарованих дітей є матеріальна допомога, яка передбачена Законом «Про систему освіти» [3] та надається з коштів, призначених на такі цілі в державному бюджеті, чи в бюджеті відповідного органу місцевого самоврядування.

Матеріальна допомога надається учню з метою зменшення різниці в доступі до освіти та створення можливості в подоланні бар'єру, що виникає з трудної матеріальної ситуації учня, а також підтримки навчання та розвитку обдарованих учнів.

Така допомога може мати соціальний або мотиваційний характер. Виплатами соціального характеру є шкільна стипендія, а також шкільна грошова допомога. Стипендії соціального характеру надаються учням, з метою подолання різниці в доступі до навчання, адже до цієї категорії зараховуються учні, сім'ї яких мають низькі доходи з розрахунку на одну особу або є безробітні батьки, інваліди, важко хворі, що робить неможливим забезпечення дитині належних умов для навчання та розвитку. Виплатами мотиваційного характеру є стипендія за результати в навчанні або за спортивні досягнення; стипендія Голови Ради Міністрів; стипендія відповідного міністра зі справ освіти та виховання; стипендія відповідного міністра до справ культури та охорони національної спадщини. Стипендії мотиваційного характеру, в свою чергу, спрямовані на заохочення до навчання, є своєрідними стимуляторами активності учня і тому призначаються за особливі досягнення як в науці, так і спорті. Одночасно учень може отримати як стипендію соціального, так і мотиваційного характеру.

Стипендія за результати в навчанні надається учневі, який отримав високу середню оцінку, а за спортивні досягнення – високі результати в спортивних змаганнях на міжшкільному рівні, а також в обох випадках враховується і оцінка за поведінку, яка в попередньому семестрі повинна бути доброю. Такого роду стипендії призначаються школою, тому директор створює стипендіальну комісію, яка після внесення думки педагогічної ради та учнівського самоврядування встановлює середню оцінку. Класний керівник звертається з проханням про надання стипендії до стипендіальної комісії, яка разом з рішенням та своїм висновком передає матеріали директорів школи,

який вирішує про її призначення. Стипендія надається в межах коштів бюджету школи, які виділені на такі цілі органом, що здійснює управління школою.

Стипендія Голови Ради Міністрів може бути надана учню, який отримав найвищу середню оцінку в цій школі, чи проявив значні здібності в одній галузі знань, отримуючи в ній найвищі результати, а в інших галузях – добрі результати. У 2009/2010 навчальному році стипендію Голови Ради Міністрів отримувало 3992 учні з 72 % польських середніх шкіл [13].

Стипендія відповідного міністра зі справ освіти та виховання може надаватися учневі, який отримав значні освітні досягнення, зокрема, лауреатові міжнародної олімпіади, лауреатові конкурсу з наукових робіт, учневі післягімназійної школи, який досягнув найвищих результатів у навчанні, відповідно до його індивідуальної програми чи індивідуального плану навчання, чи за високі результати в спортивних змаганнях на загальнодержавному або міжнародному рівнях. Така стипендія має форму одноразової грошової винагороди у розмірі 3000 злотих і отримують її щорічно 300 учнів [13].

Стипендію відповідного міністра зі справ культури та охорони національної спадщини може бути надано учневі художньої школи, який отримав відмінну оцінку з художньо-професійних предметів, а також учневі-лауреатові міжнародного чи загальнодержавного художнього конкурсу.

На підставі положень розглянутого закону, органи місцевого самоврядування є також уповноваженими створювати різного роду стипендіальні програми, фонди, щошироко використовують у практиці. Наприклад, Рада міста Гданська прийняла ухвалу «Про принципи надання стипендій для учнів та студентів» [7], відповідно до якої надається стипендія Голови Ради міста Гданська для обдарованих учнів. Можуть її отримати переможці конкурсів, олімпіад, які проживають та прописані на території міста Гданська, а також учні, які отримали найвищу середню оцінку з іспиту зрілості.

Однією з класичних форм виявлення та підтримки обдарованих учнів є проведення різного роду конкурсів, а також олімпіад, учасники яких досить часто отримують мітку – обдарований, талановитий. Порядок проведення даних заходів в Польщі регулюється розпорядженням Міністра народної освіти та спорту «Про організацію та спосіб проведення конкурсів, турнірів і олімпіад» від 29 січня 2002 року [5]. Конкурси проводяться для учнів початкових шкіл та гімназій, що відбуваються на воєводському та вищих рівнях. Олімпіади організуються на трьох рівнях і є загальнопольськими. Перший рівень – шкільні та міжшкільні олімпіади, другий – округові, третій – центральні. Проводяться міжпредметні, предметні, з додаткових предметів та тематичні олімпіади.

Для того, щоб форми та методи, перелічені вище, реалізовувалися на постійній основі, необхідно є фінансова підтримка. Важливим моментом, що стосується Польщі, є її членство в Європейському союзі,

що в рамках Європейського соціального фонду проводить на достатньому рівні фінансування інноваційних, новітніх проєктів, які сприяють розвитку людського капіталу. Однією з таких є операційна програма «Людський капітал», яка розрахована на 2007-2013 роки, бюджетна складова якої охоплює близько 11,4 млрд. євро, з яких 9,7 млрд. походять з Європейського соціального фонду та 1,7 млрд. євро є коштами державного бюджету Польщі, а серед основних цілей якої є підвищення рівня професійної активності, покращення якості надання освітніх послуг та інші [14].

Таким чином, правовий аспект підтримки розвитку обдарованих дітей є важливим компонентом процесу формування політики в цьому напрямку, що можна побачити на прикладі Польщі, оскільки закріплена норма на рівні правового акту – це гарантія розвитку обдарованої дитини. Такими гарантіями в Польщі є навчання за індивідуальною програмою та індивідуальним планом, психолого-педагогічна допомога обдарованим дітям, матеріально-мотиваційне заохочення, для подальшого розвитку своїх здібностей, а також система конкурсів, турнірів та олімпіад.

Таким чином, приклад Польщі показує нам динамічний розвиток в сфері підтримки обдарованих дітей, незважаючи на виявлені недостатньо чіткі правові врегулювання цього питання. Постійне вдосконалення та приведення норм права у відповідність з вимогами сьогодення, є запорукою ефективного розвитку країни, тим більше, коли йдеться мова про розвиток потенційної майбутньої еліти – обдарованих дітей.

Використані літературні джерела

1. Бочарова О. А. Обдаровані діти в Польщі: соціально-педагогічна підтримка : монографія / О. А. Бочарова. – Горлівка : Видавництво Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов, 2012. – 480 с.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483).
3. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (DzU z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.)
4. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 19 grudnia warunków i trybu udzielania zezwoleń na indywidualny program lub tok nauki oraz organizacji indywidualnego programu lub toku nauki (DzU z 2002 r., Nr 3, poz. 28)
5. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 29 stycznia 2002 r. w sprawie organizacji oraz sposobu przeprowadzania konkursów, turniejów i olimpiad (DzU z 2002 r., Nr 13, poz. 125, z późn. zm.)
6. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (DzU z 2010 r., Nr 228, poz. 1487)
7. Uchwała Nr XII/396/2003 Rady Miasta Gdańska z dnia 28 sierpnia 2003 roku w sprawie zasad udzielania stypendiów dla uczniów i studentów, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gdansk.pl

8. Informacja o wynikach kontroli opieki nad uczniami szczególnie uzdolnionymi. NIK, DNOiDK. Warszawa 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bip.nik.gov.pl>

9. Jantos M. Zbyt inteligentne dzieci, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krr.org.pl/art/005.pdf>

10. Limont W. Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować / W. Limont. – Wydawca : Gdańskie Wydaw. Psychologiczne, 2012. – 317 s.

11. Ośrodek Rozwoju Edukacji. Uczeń Zdolny. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ore.edu.pl/strona-ore/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=120&Itemid=1353

12. Oświatowe ABC. Zdolności dzieci. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ore.edu.pl/images/files/efs/uczen/ABC_GW_26_10_calosc.pdf

13. Pomoc państwa i instytucji pozarządowych dla dzieci zdolnych. Opracowanie tematyczne. – Warszawa : Kancelaria Senatu Biuro analiz i dokumentacji, 2010. – 21 s.

14. Portal Funduszy Europejskich. POKL. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.efs.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Strony/Finansowanie.aspx>

